

Geleneksel Diyarbakır hamamları kataloğu¹

Emine Ekinci DAĞTEKİN*¹

¹ Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Diyarbakır

Makale Gönderme Tarihi: 07.02.2017

Makale Kabul Tarihi: 21.02.2017

Özet

Diyarbakır'da, Sur içinde bulunan hamamlar, kentin her bölgesinde özellikle de kent giriş kapılarında yapılmıştır. Diyarbakır'da kent içinde, mahalle hamamı olan Çardaklı, Paşa, Cıncıklı, Kadı, Çarşı Hamamı olan Vahap Ağa, kent giriş kapısına yakın olan Deva ve külliye hamamı olan Melek Ahmet Paşa hamamları, günümüze ulaşan hamamlardır. Melek Ahmet Paşa ve Cıncıklı Hamamı sadece soğukluk bölümü ile diğer hamamlar ise soğukluk, ılıklik, sıcaklık, su deposu ve küllhan bölümleri ile mevcuttur. Söz konusu hamamlar 16. ve 17.yy.'da, inşa edilmiştir. Bu hamamlardan Çardaklı ve Paşa Hamamı Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kadı ve Cıncıklı Hamamı Vakıflar Genel Müdürlüğü diğerleri ise özel şahıs mülkiyetindedir. Bu çalışmada; Diyarbakır'da günümüze ulaşan hamamların çizim ve fotoğraflarla tanımları yapılarak, Anadolu hamam mimarisi içindeki yerleri, tipolojileri ve güncel durumları değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır; Sur İçi; Diyarbakır Hamamları; Restorasyon; Koruma.

¹Çalışmaya konu olan Diyarbakır Hamamları, yazarın lisansüstü çalışmalarının bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölüm ayrıca Diyarbakır Ansiklopedisi hamam maddesinde de yazar tarafından derlenmiştir. Bu makale kapsamında yapıların mevcut durumu ile bilgiler güncellenerek, katalogları yapılmıştır (Dağtekin 1999, Dağtekin 2007, Dağtekin 2013).

Giriş

Tarih boyunca; dini bir gereklilik olarak ruhsal arınma ve vücut temizliği gibi farklı amaçlarla insanlar yıkanmıştır. Önceleri açık havada, kutsal sayılan nehir ve ırmaklarda² beden ruh temizliği için yıkanma ihtiyacı karşılanırken, daha sonraları bu işlem için kapalı mekanlar yapılmıştır³. Yıkanmayı günlük hayatın bir parçası durumuna getiren Yunanlıların inşa ettiği hamamlar için Aru; “Klasik devirdeki Yunanlı’ların deniz ve dere kıyılarında yüzme sporu için özel tesisleri, temizlik içinde özel halk hamamları vardı. Bu yapılar kadın ve erkek için ayrı ayrı düzenlenmiş, soğuk su havuzu ve sportif faaliyetlerden sonra soğuk duş alınan tesislerden oluşmaktaydı” diye söz etmektedir (Aru, 1949).

Anadolu’da Artuklu, Selçuklu ve Osmanlı döneminde inşa edilen hamamların birbirini takip eden kültürlerin ortak yapı özelliklerine sahip oldukları görülmektedir. Anadolu’da hamamlar, kullanım durumlarına göre özel ve genel olarak, genel hamamlar da erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı yapılmalarına göre tek ve çifte hamam olarak sınıflandırılmıştır. Tek ve çifte hamamlarda soğukluk, ılıklik, sıcaklık, su deposu ve kühan sıralamasıyla oluşturulan planlama anlayışı hakimdir.

Hamamlar; yıkanma işlevinin yanında; dinlenme, sohbet, yeni dostluklar edinme ve kız görme, düğün öncesi veya sonrası gelinler için eğlence düzenleme gibi farklı amaca hizmet eden sosyal yapılarıdır.

2 Hintlilerde Ganj, Mısırlılarda Nil, Asurlularda Fırat, Çinlilerde Sarırmak ve Güney Amerika’da Amazon nehirleri kutsal özellikler taşıyan, tanrısal bir niteliği olduğuna inanılan ruh ve vücut temizliği yapılan nehirler olarak tanımlanmaktadır (Anonim 1982, 1990).

3 Eski Mezopotamya’da yapılan kazılarda, Asur kralı Adad Hirari’nin saray kalıntıları içinde bulunan hamam kalıntısı (MÖ.859-824) şimdiye kadar bulunanlar arasında, kapalı hamamların başlangıç tarihi olarak kabul edilebilir (Anonim 1982). Yıkanmak için düşünülmüş kapalı mekanların ilk izleri olarak Hindistan’da Mohenjodaro’daki kalıntılar (MÖ.5000), Girit Adasındaki Knossos sarayı kalıntılarında (M.Ö. 1800), Mısır’da Tell al-Amarnah’da (M.Ö.1350) rastlanır (Anonim 1990).

Osmanlı döneminde hamam kültürü geleneksel şehir dinamikleri arasında yer alan, kamu yararı gözetilerek oluşturulan pek çok kurum gibi, kuruluş amaçlarının basit sınırları ötesine geçerek bir çeşit forum niteliği kazanmıştır. Cami, tekke, çarşı üçgeni içinde yaşanan gündelik hayatın sınırlarını genişleten hamamlar; kahvehaneler dışında halkın toplanabildiği mekanlardır (Işın, 1990). Osmanlılar döneminde Diyarbakır, ipekçiliğin çok geliştiği, Orta Doğu’nun büyük ticaret kentlerinden biri olması nedeni ile kentte çok sayıda ziyaretçi gelmektedir. Bu ziyaretler kentte ticaretin canlı olmasına ve bunlara hizmet verecek yapıların yapılmasını sağlarken, dışardan gelen yabancıların salgın hastalık tehlikesinin oluşmasına da neden olmuştur. Kente gelen yabancılar kentte salgın hastalık getirmemesi için, kent giriş kapılarının yakınında hamamlar yapılmıştır (Yılmazçelik, 1997, Dağtekin E. 2009). Hamam sayısının fazla olması yakıt sorununu da beraberinde getirmiştir. Ancak, 16. Yy’da kenti ziyaret eden Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, şehirde var olan 13 hamamın adını vererek hepsinin şehrin çöpleriyle ısıtıldığını belirtmektedir (Çelebi, 1998).

Geleneksel Anadolu Hamamları ile ilgili yapılan araştırmalarda mekan isimleri için ortak bir dil oluşturulmaması karışıklıklara yol açmaktadır⁴. Bu çalışma kapsamı içerisinde; ana mekanlar; taşlık (giriş); soğukluk (soyunma, giyinme mekanı); ılıklik (vücutun sıcaklığa ve soğukluğa alıştırdığı mekan); sıcaklık (yıkama mekanı), aralık, su deposu, kühan ve cehennemlik ile her hamamda görülmemeyle beraber, havlu kurutma, kahve ocağı, kadı locası, odun deposu ve avlu ise servis mekanları olarak tanımlanmıştır.

⁴Glück mekanlara; “camekan, soğukluk, harara ve eyvan”; Klinkhard ; “giriş mekanı, geçiş mekanı, ana terleme mekanı, nişler”; M.Sözen ; “camekan, ılıklik, sıcaklık, terleme hücreleri; Y.Önge; “soyunmalık, aralık,soğukluk, sıcaklık, halvet” olarak isimlendirmiştir (Glück H., 1921, Klinghardt K., 1927, Sözen, M., Tanyeli, U., 1980, Önge, Y., 1995).

Resim 1. Çardaklı Hamamı (Kılıcı, 1970)

2. Deva Hamamı: Mardin Kapı ile Balıkçılarbaşı arasında yolun batısında yer alan hamam, Abdaldede Mahallesi, Deva Sokak'ta yer almaktadır. Beysanoğlu, "hamamın 1540 yılında yapıldığını, Hamam-ı Kebir (Büyük Hamam) adını taşıdığını veyılda 6300 Akçe gelir sağlandığını belirtmektedir⁵" belirtir. Hamam, Hüsrev Paşa vakfına aittir. (Beysanoğlu, 1990). Hamam doğu batı yönünde dikdörtgen bir biçimde konumlandırılmıştır. Hamamın Mardin Kapı caddesine bakan ve soğukluğun doğu cephesine dayanan dükkanlar, hamamın vakfına gelir getirmesi için yapılmıştır.

Hamama, Deva Hamamı sokaktan basık kemerli bir kapı girilir. Kapıdan sokak kodundan üç basamak inilerek 4.70x 4.70 m ölçülerindeki taşlığa, daha sonra beş, altı basamak ile sokak kodunun altına inilerek, soğukluk bölümüne ulaşılır.

Resim 2. Deva Hamamı (1970) <https://saltonline.culturalspot.org/tr>

⁵ Vakfa ait kayıtlar Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 159 nolu esas defteri 1104 sıra ve 532 nolu defterin 18. Sayfasında bulunmaktadır

Soğukluk, kareplanlı, ortasında havuz ve duvar dibinde oturma sekilerinin yer aldığı mekandır. Soğuklukta yapılan ahşap asma kat özel soyunma ve dinlenme yeridir. Soğukluk çapı yaklaşık ondörtmetre çapında olan kubbe ile örtülmüştür. Kare alandan kubbeye geçişi sivri kemerli dört tromp sağlar. Duvar yüzeyinde yapılan kemerlerde kullanılan taş alınlık sıvalı yüzeye hareketlilik kazandırmıştır. İvri takviye kemeri ve köşelerde üzerinde olan kubbe ile örtülmüştür. Kubbe dıştan sekizgen kasnaklıdır. Kubbenin ortasında sekizgen kasnaklı, her yüzünde basık kemerli sekiz adet pencerenin bulunduğu aydınlatma feneri bulunmaktadır.

4.45x9.50 m ölçülerindeki ılıklığa, soğukluğun batısındaki kemerli açıklık ile açılan bir koridorla ulaşılır. Tonoz örtünün ortasında yer alan aydınlatma oval şekilde ortasında kare ılıkık yer alır. Aynı tip aydınlatma Çardaklı Hamamı ılıklığında da yapılmıştır. ılıkığın kuzeyinde 4.45x4.05 m boyutlarında kubbe ile örtülü helalar yer alır. Soğukluk ve ılıkık arasında, buharın soğukluk bölümüne geçmesini önleyen, tüteklik bacası bulunur.

Sıcaklık kubbe çapı 11.00 m'dir. Sıcaklık, ortasında dairesel planlı bir göbek taşı olan altı halvet ve dört eyvandan oluşmaktadır. Sıcaklığın giriş kapısı karşısında sivri kemerli 0, 30 m – 0,40 m derinliğinde içerisinde kurnaların bulunduğu yıkanma yeri Diyarbakır hamamlarında sadece Deva Hamamı'nda görülmektedir. Eyvanlar, 2,65x 2,43 m beşik tonoz ile halvetler ise kenar uzunluğu 2.20 m olup manastır tonozu ile örtülmüştür. Kubbe ile örtülü olan sıcaklıkta aydınlatma kubbedeki fil gözü ılıkıklardan sağlanmaktadır. Dairesel ılıkıklardan bir kısmı kırılmış ve birleşerek kare, dikdörtgen forma dönüşmüştür. Su deposu 3.68x17.00 m, külhan 4.60x17.00 m ölçülerinde sivri tonoz ile örtülmüştür. Külhan girişi de Deva Hamamı Sokak'tan sağlanmıştır.

3. Paşa Hamamı: Hamam, Özdemir mahallesi, Yeni Kapı sokakta yer alır. Eski adı Behram Paşa Hamamı olan ve Behram Paşa Vakfı'na ait olan hamam içinarastırmacılar, camii, mescid ve medrese ile birlikte 1564-1567 tarihleri arasında

yaptırıldığını belirtilmektedir (Beysanoğlu, 1998; Sözen, 1971).

Evliya Çelebi hamam için;“Hamamın çok itina ile Gazze ve Kudüs’ten getirilen ustalarla yapıldığı, mermerleri ile göz alıcı olduğu, Şam’da Defterdar hamamı ve Mısır’da Osman Bey Hamamı ile yarıştığından” söz eder (Çelebi, 1988).

Hamamın 2015-2016 yıllarında Sur İç’inde yaşanan çatışmalardan dolayı çevresinde yer alan çok sayıda konut ve dükkanlar kısmen veya tamamen yıkılmıştır. Hamamın kubbesi de bu olaylardan dolayı zarar görmüş, feneri yok olmuş, duvarlarda çökme meydana gelmiştir. Tüm bu bozulmalara rağmen hamam, özgün planı ile günümüze ulaşmıştır. Hamam, kuzey güney yönünde dikdörtgen bir biçimde konumlanmıştır. Hamama güney yönde yoğun işlevi olan sokaktan (erkekler için) ve daha dar olan batı yönde (kadınlar için) olmak üzere iki kapı ile girilmektedir. Güneyde sokaktan sivri kemerli taç kapıdan bir avluya girilir. Taşlık görevi gören avlu Diyarbakır Hamamlarında Paşa ve Kadı Hamamı’nda görülen bir mekandır. Avlunun batısında eklenti iki mekan havlu kurutma odası olarak kullanılmaktadır. Avlunun kuzeyinde, sivri kemerli kapı soğukluk bölümüne geçişi sağlar. Batı yöndeki ikinci kapı ise doğrudan soğukluğa açılır.

Soğukluğun giriş kapısının iki tarafında, sivri kemer açıklık içinde düz lentolu pencere ise Diyarbakır hamamlarında sadece Paşa hamamında bulunmaktadır. Pencere sövelerinde yer alansütun başlığı ve gövde kısmı bitkisel ve geometrik süslemeler ile donatılmıştır.Yaklaşık 12.00 m kenar uzunluğunda, kare planlı soğukluğun batı ve kuzey duvarında asma kat içinde ahşap soyunma ve dinlenme odaları yer alır.Soğukluk mekanın ortasında, kare formlu, betondan yapılan havuz zaman içinde değişen bir elemandır.Soğukluk mekanında kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Kubbe dıştan sekizgen kasnaklı, ortasında sekizgen aydınlık feneri yer alır. Sekizgen kasnağın aralıklı birer yüzeyinde, fenerin ise tüm yüzeylerinde birer pencere bulunmaktadır.

İlıklığa giriş kapısı, soğukluğun kuzeyinde giriş kapısının aksındadır.3.35x5.85 m boyutlarında dikdörtgen planlı ılıklik, tonoz örtüdür.İlıklığın doğusunda 2.65x3.85 m boyutlarında hela ve ustralık bölümü yer almaktadır.

Sıcaklık, dört eyvan ve dört halvetlihaçvari planlıdır. Sıcaklık sofasının ortasında, sekizgen göbektası bulunmaktadır. Tonoz örtülü ve 3.55x3.45 m ölçülerindeki eyvanlara sivri, kubbe ile örtülü olan halvetlere ise basık kemerli kapılarla girilir. Eyvan ve halvetlerin duvarlarında yerden 0.30-0.35 m yükseklikte, aralarda kurna yerleştirilentaş sekiler yapılmıştır. Kurnaların üzerinde 0.40* 0.35 m boyutlarında sabun ve lif bırakmak için nişler yapılmıştır. Yaklaşık 6.00 m çapındaki sıcaklık sofası ile eyvan ve halvetlerde aydınlatma belirli formlar ile kümelenen dairesel ışıklıklar örtüden sağlanmaktadır.

Sıcaklığın kuzey duvarına paralel, 12.40x2.70 m su deposu ve 14.50x5.00 m yer alankülhan tonoz ile örtülüdür. Külhana hamamın batısında yer alan evin avlusundan ulaşılır.

4. Melik Ahmet Paşa Hamamı: Melik Ahmet Paşa, Diyarbakır’da 1567 -1591 yılları arasında bir hamam, bir konak ve cami yaptırmıştır (Sözen 1971, Tuncer 1996). Hamam ve beraberinde yapılan dükkanlar, camii için vakfedilmiştir⁶(Beysanoğlu, 1998).Hamamın sadece soyunmalık kısmı günümüze ulaşmıştır.Diğer kısımları ile ilgili bilgiler yazılı ve görsel kaynaklardan edinilmektedir.Hamamın, Melik Ahmet Caddesi’ne bakan taraftan ve doğu yönde bulunan sokaktan olmak üzere iki kapısı bulunmaktadır.Caddeye bakan kapı geniş çift merkezli kemer açıklığı içinde yer alır. Bu yönü ile Paşa hamamı ile ortak giriş kapısı özelliği taşır. Sivri kemerin iki tarafında yer alan kemer ayakları altında dört sütunce yer alır. Kareye yakın planlı soğukluk, 11.55x12.00 m ölçülerindedir. Kubbeye geçiş köşelerde yer

⁶ VGMA. 532 nolu defter, s:60; 530 nolu defter, s: 57; 159 nolu defter, 1024-1030 sıralar

alan tromplar ile sağlanmıştır. Kubbenin ortasında, yarım dairesel pencerelerin yer aldığı sekizgen fener yer alır. Soğuklukta yapılan yatay ve düşey ekleni döşeme ve duvar ile mekansal bozulma oluşmuştur

Resim 3. Melik Ahmet Paşa Hamamı

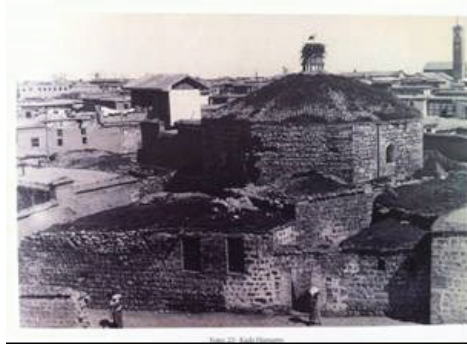
Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 02.07.1982 tarihli tescil fişinde günümüze ulaşmayan ılıklik ve sıcaklık mekanları ile ilgili hamam şöyle tanımlanmaktadır: "... İlıklik kısmı yan yana üçer kubbe ile birer yarım kubbeden oluşan iç içe iki kısımdır. Her iki bölümün kuzey hücreleri birer bölme ile ayrılarak erkeklere tahsis edilmiştir. Sıcaklık, dört eyvan ile köşelerde kubbeli birer hücreden oluşur" (DKVTVKK arşivi, 2005).

5. Kadı Hamamı: İparyiye ve Eşbek hamamı olarak adlandırılan hamamın, Kadı adını ne zaman aldığı bilinmemektedir (Çelebi, 1988). Hamamın yer aldığı vakfa ait olan Kadı Cami 1543-44 yılında yapılması, hamamında aynı dönemlerde yapıldığını düşündürmektedir (Yılmazçelik, 1995, Beysanoğlu 1998).

Hamam tüm mekanları ile günümüze ulaşmasına rağmen, herhangi bir işlev ile kullanılmamaktadır. Kare bir alan üzerine yapılan hamam Vahap Ağa Hamamı ile yerleşim durumu ile benzerlik gösterir. Hamamın güneyinde yer alan basık kemerli bir kapı ile avluya, avludan soğukluğa ulaşılır. Soğukluk 10.86x 10.63 m kenar uzunluğuna sahip, kareye yakın planlı, ortasında dairesel bir

havuz bulunmaktadır. Soğukluk duvarı boyunca altında ayakkabıların bırakıldığı nişlerin yer aldığı seki Diyarbakır Hamamları'nda sadece Kadı Hamamı'nda görülmektedir. Soğukluk kubbesi pandantifle geçilen sekizgen kasnak üzerine oturtulmuştur. Kubbe kasnağında, dört adet kemerli pencere bulunur. Kadı Hamamı'nda Diyarbakır'daki diğer hamamlardan farklı olarak kargir fener yer alır.

Soğukluğun kuzeyinde iki bölümden oluşan ılıkliğe geçilir. 3.77x 3.14 m ölçülerindeki birinci ılıkliğin doğusunda, 3.98x3.08 m ölçülerindeki mekanın içinde hela ve usturalık bölümü yer alır. İkinci ılıklik 3.75x4.30 m ölçülerindedir. Her iki ılıklik kuzey ve batı yönlerindeki nişler ile genişletilmiştir. İkinci ılıkliğin güney yönünde basık kemerli bir kapı ile sıcaklığa girilir.

Resim 4. Kadı Hamamı (Kılıcı, 1970)

Sıcaklık, 4.40 m çapındaki kubbe ile örtülü, dört eyvan ve aralarda dört halvetin olduğu, haçvari plan tipindedir. Eyvanlar 2.20x2.55 m ölçülerinde beşik tonoz ile, basık kemerli kapı açıklıkları ile girilen halvetler ise 2.23x2.44 m ölçülerinde kubbe ile örtüldür. Üst örtüde yer alan ışıklıklar ile ılıklik, sıcaklık ve yıkanma mekanları aydınlanmaktadır. İlıklik ile sıcaklık arasında sıcaklıktan girilen özel yıkama yeri restorasyon çalışması sonrası ortaya çıkarılmıştır. Hamamın kuzeyinde yer alan su deposu soğukluk ve sıcaklık mekanlarına paralel yapılmıştır. Su deposunun kuzeyinde yer alan

külhan ve odunluk girişleri ise batı yönünde sokağa açılmaktadır.

Hamam, 2009- 2010 yılları arasında yapılan restorasyon ile kubbesi yenilenmiş, duvar yüzeyleri raspa edilmiş, derz dolguları yapılmış, döşeme düzgün bazalt taşı ile kaplanmış, özgün seki ve kurnalar kaldırılmıştır.

6. Vahap Ağa Hamamı: Gazi caddesinde yer alır. Mimarî ve yapılaşma tarihi bilinmemekle beraber kaynaklarda, XVI-XVII yüzyıl olarak tarihlendirilir (Beysanoğlu, 1990). Vahap Ağa Hamamı, doğu batı yönünde, kareye yakın bir alana yerleştirilmiştir. Günümüze ulaşan ve ılıklığa açılan, Telgrafhane sokakta yer alan ve sonradan açılan kapı ile hamama geçilir. Ancak özgün kapı bu kapının doğusunda yer alır.

Hamam, kentin ticaret aksı üzerinde, gelir getiren bir yapı olarak uzun yıllar soğukluk bölümü hamamdan koparılarak kira usulü ile işletmeye verilmiştir. 2013 yılında yapılan restorasyon ile soğuklukta yer alan eklenti ara duvar ve döşeme kaldırılarak özgün biçimine dönüştürülmüştür (Dagtekin., Hillez., 2011).

11.72x12.00 m ölçülerinde kareye yakın planlı soğukluk örtüsü, köşelerde dört sivri kemer ve trompların taşıdığı kubbedir. Kubbe dışarıdan dört yanında sivri kemerli birer pencere olan sekizgen kasnak üzerine oturtulmuştur. Kasnağın ortasında her yüzünde sivri kemerli birer pencere olan sekizgen planlı bir fener yer alır.

Resim 5. Vahap Ağa Hamamı (Kılıcı 1970)

Soğukluğun ticaret mekanına dönüştürülmesi ile ılıklılık soğukluk işlevini görmüştür. "L" biçimindeki ılıklığa, güney yönde basık kemerli sokak kapısından girilir. Soğukluğa paralel olan birinci ılıklılık, 3.65x11.50 m, ikinci ılıklılık, 3.97x15.20 boyutlarında olup her ikisi de üç kubbe ile örtülüdür.

İkinci ılıklığın batısındaki kubbenin bulunduğu yerden, batıdaki köşe halvetten sıcaklık sofasına girilir. Sıcaklık dört eyvan ve aralarda köşe halvet hücre olan haçvari plan tipindedir. Sıcaklık sofası 5.50 m çapında kubbe ile örtülüdür. 3.68x 2.75 m ölçülerindeki eyvanlar tonoz, kenar uzunlukları 2.90 m olan halvetler ise kubbeyle örtülüdür. Su deposu ve külhan sıcaklığın devamında yer alır.

7. Cıncıklı Hamamı: Yapım tarihi bilinmeyen hamam, Dabanoğlu Mahallesi'nde sadece soğukluk bölümü ile günümüze ulaşmıştır. Hamam bitişiğinde yer alan konut kullanıcıları tarafından kullanılmaktadır. Yapının soğukluk kısmının kubbesinde taşların dayanımı zayıflamış yer yer çökmeler olmuştur. Çökme ile oluşan hafriyat ve çöp yığınlarından soğukluk zemin döşemesi yükselmiştir.

Resim 6. Cıncıklı Hamamı

Resim 7. Cıncıklı Hamamı

Geleneksel Diyarbakır Hamamlarının Kataloğu

Geleneksel hamam mimarisi kullanım, konum, mekansal ilişkiler ve biçimler açısından tipolojik bir kurgu içinde incelendiğinde, Diyarbakır'da günümüze ulaşan hamamların yukarıda verilen genel anlatım ve yapılan kataloglar ile elde edilen verilerin tipolojik analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1. Çardaklı Hamamı Kataloğu

DIYARBAKIR ÇARDAKLI HAMAMI	ADA	PAFTA	PARSEL	YAPIM TARİHİ	KATALOG NO: 1
MAHALLE HAMAMI	182	38	1	1520	İçine Önerisi
	Yapısal Durum: ☐ İyi ☒ Tamir gerekli ☐ Harap ☐ Orijin ☐ Az deşilmiştir ☒ Çok deşilmiştir ☐ Orijin ☐ Yeni				

Kullanım Durumu: Kullanılmıyor

Sahibi: Kültür Bakanlığı

ÇİZİM: EMİNE E. DAĞTEKİN

Tablo 2. Paşa Hamamı Kataloğu

DIYARBAKIR PAŞA HAMAMI	ADA	PAFTA	PARSEL	YAPIM TARİHİ	KATALOG NO: 2
MAHALLE HAMAMI	216	48	27	1540	İçine Önerisi
	Yapısal Durum: ☐ İyi ☒ Tamir gerekli ☐ Harap ☐ Orijin ☐ Az deşilmiştir ☒ Çok deşilmiştir ☐ Orijin ☐ Yeni				

Kullanım Durumu: Kullanılmıyor

Sahibi: Kültür Bakanlığı

ÇİZİM: EMİNE E. DAĞTEKİN

Tablo 3. Deva Hamamı Kataloğu

DIYARBAKIR DEVA HAMAMI	ADA	PAFTA	PARSEL	YAPIM TARİHİ	KATALOG NO: 3
KENT KAPISI YAKININDA	308	18	3	16. yüzyıl	İçine Önerisi
	Yapısal Durum: ☐ İyi ☒ Tamir gerekli ☐ Harap ☐ Orijin ☐ Az deşilmiştir ☒ Çok deşilmiştir ☐ Orijin ☐ Yeni				

Kullanım Durumu: Kullanılmıyor

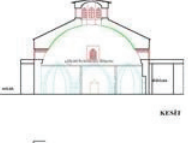

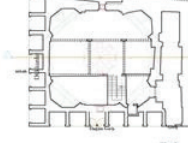

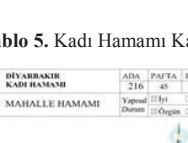

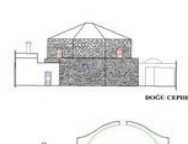

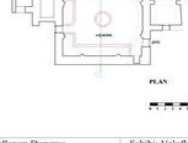

Sahibi: Özel Mülkiyet

ÇİZİM: EMİNE E. DAĞTEKİN

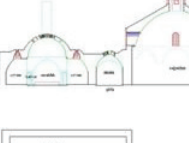

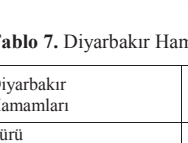
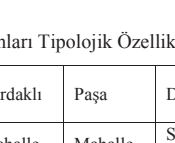
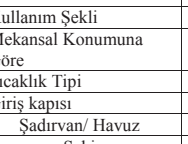
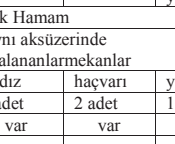
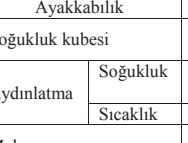
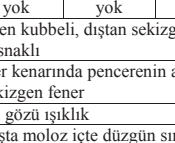
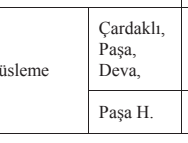
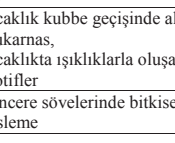

Geleneksel Diyarbakır Hamamları Kataloğu

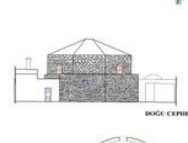

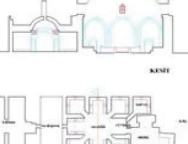

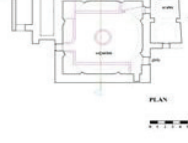

Tablo 4. M. Ahmet Paşa Hamamı Kataloğu

DIYARBAKIR MELİK AHMET HAMAMI	ADA	PAFTA	PARSEL	YAPIM TARİHİ	KATALOG
KÖLLİYE HAMAMI	216	48	27	16. yüzyıl	NO: 4
Yapım Durum	☐ İyi	☐ Tamir gerekli	☐ Harap	☐ İyileştirme	☐ Yeniden
☐ Orijin	☐ Ar. değiştirme	☐ Çuk. değiştirme	☐ Orijin	☐ Yeni	
					
					
					
Kullanım Durumu: Kullanılmıyor	Sahibi: Vakıflar Genel Müdürlüğü	ÇİZİM EMİNE E. DAĞTEKİN			

Tablo 6. Vahap Ağa Hamamı Kataloğu

DIYARBAKIR VAHAP AĞA HAMAMI	ADA	PAFTA	PARSEL	YAPIM TARİHİ	KATALOG
CARŞI HAMAMI	162	38	1	17. yüzyıl	NO: 6
Yapım Durum	☐ İyi	☐ Tamir gerekli	☐ Harap	☐ İyileştirme	☐ Yeniden
☐ Orijin	☐ Ar. değiştirme	☐ Çuk. değiştirme	☐ Orijin	☐ Yeni	
					
					
					
Kullanım Durumu: Kullanılmıyor	Sahibi: Özel Mülkiyet	ÇİZİM EMİNE E. DAĞTEKİN			

Tablo 5. Kadı Hamamı Kataloğu

DIYARBAKIR KADİ HANCI	ADA	PAFTA	PARSEL	YAPIM TARİHİ	KATALOG
MAHALLE HAMAMI	216	48	27	16. yüzyıl	NO: 5
Yapım Durum	☐ İyi	☐ Tamir gerekli	☐ Harap	☐ İyileştirme	☐ Yeniden
☐ Orijin	☐ Ar. değiştirme	☐ Çuk. değiştirme	☐ Orijin	☐ Yeni	
					
					
Kullanım Durumu: Kullanılmıyor	Sahibi: Vakıflar Genel Müdürlüğü	ÇİZİM EMİNE E. DAĞTEKİN			

Tablo 7. Diyarbakır Hamamları Tipolojik Özellikleri 1

Diyarbakır Hamamları	Çardakh	Paşa	Deva
Türü	Mahalle	Mahalle	Sur Kapısı yakınında
Kullanım Şekli	Tek Hamam		
Mekansal Konumuna Göre	Aynı aksüzerinde sıralananlar/mekanlar		
Sıcaklık Tipi	yıldız	haçvarı	yıldız
Giriş kapısı	1 adet	2 adet	1 adet
Şadırvan/ Havuz	var	var	var
Seki	var	var	var
Ayakkabılık	yok	yok	yok
Soğukluk kubesi	İçten kubeli, dıştan sekizgen kasnaklı		
Aydınlatma	Soğukluk	Her kenarında pencerenin açıldığı sekizgen fener	
	Sıcaklık	Fil gözü ışıklık	
Malzeme	Dışta moloz içte düzgün sıralı bazalt taş		
Süsleme	Çardakh, Paşa, Deva,	Sıcaklık kubbe geçişinde alçı mukarnas, Sıcaklıkta ışıklıklarla oluşan motifler	
	Paşa H.	Pencere sövelerinde bitkisel süsleme	

Tablo8. Diyarbakır Hamamları Tipolojik Özellikleri 2

Diyarbakır Hamamları	M. Ahmet Paşa	Kadı	Vahap
Türü	Sur Kapısı yakınında	Mahalle	Çarşı
Kullanım Şekli	Tek Hamam		
Mekansal Konumuna Göre	Aynı aksüzerinde sıralananlarmekaneler	Ayrı aksüzerinde sıralananlarmekaneler	
Sıcaklık Tipi	haçvarı	haçvarı	haçvarı
Giriş kapısı	2 adet	2 adet	1 adet
Şadırvan/ Havuz	bilinmiyor	var	var
Seki	var	var	var
Ayakkabılık	bilinmiyor	var	yok
Soğukluk kubesi	İçten kubbeli, dıştan sekizgen kasnaklı		
Aydınlatma	Soğukluk	Her kenarında pencerenin açıldığı sekizgen fener	
	Sıcaklık	Fil gözü ışıklık	
Malzeme	Dışta moloz içte düzgün sıralı bazalt taş		
Süsleme	VahapAğa	Sıcaklık kubbe geçişinde alçı mukarnas, Sıcaklıkta ışıklıklarla oluşan motifler	
	M.Ahmet H	Giriş kapısında kemeri taşıyan sütunlar	

Genel Değerlendirme

Geleneksel Diyarbakır Hamamları ile ilgili yapılan tespitler, literatürlerde yer edinen Anadolu hamamlarının genel özellikleri karşılaştırıldığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- Anadolu'da hamamlar yapıldıkları yere göre, külliye, mahalle, çarşı hamamı olarak adlandırılırlar. Diyarbakır hamamlarından, Vahap Ağa çarşı, Çardaklı, Paşa Kadı, Cıncıklı Hamamı mahalle, Melik Ahmet ve Deva Hamamı ise kent giriş kapılarının yakınında yapılan hamamlardır.
- Anadolu'da hamamlar, kullanım durumlarına göre özel ve genel olarak, genel hamamlar da erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı yapılmalarına göre tek ve çifte hamam olarak sınıflandırılmıştır. Diyarbakır hamamları, genel hamamlar olup, günün belli saatlerinde kadınlar ve erkekler için kullanılan tek hamam grubundadır.

•Biçimsel dizilimlerine göre; Anadolu'da hamamlarda soğukluk, ılıkılık, sıcaklık, su deposu ve külhan sıralamasıyla oluşturulan planlama anlayışı hakimdir. Hamam mekanları tek bir aks üzerinde ard arda veya parsel durumuna göre soğukluk veya ılıkılık bu akstan koparılarak konumlandırılabilir. Ancak soğukluk ve ılıkılık mekanı akstan ayrılarak tasarlanmasına rağmen sıcaklık, külhan ve su deposu hamamlardaki ısıtma tekniğinden dolayı her zaman aynı aks üzerindedir. Diyarbakır Çardaklı, Deva, Paşa, Melik Ahmet Paşa hamamları mekanların aynı aks üzerinde, Kadı ve Vahap Ağa Hamamı ayrı aks üzerinde sıralanan tiptir.

•Sıcaklık tipine göre; Geleneksel hamam mimarisini inceleyen bilim adamları hamam tipolojisini sıcaklık mekanına göre değerlendirmişlerdir. Semavi Eyice'nin (Anonim 1997) "sıcaklık plan tipine" bağlı olarak yaptığı tipolojiye göre Diyarbakır hamamları;

- Sıcaklığı haçvarı olan dört eyvanlı ve köşe halvetli tip (Paşa, Melik Ahmet Paşa, Kadı ve Vahap Hamamı),
- Sıcaklığı yıldız planlı olan tip (Çardaklı, Deva Hamamı), görülmektedir.

•Hamamlara giriş kapıları erkekler ve kadınlar için ayrı olabileceği gibi tek kapı ile de hamama girilebilir. Diyarbakır hamamlarından Çardaklı, Deva, Vahap Ağa hamamları tek girişli, Paşa, Melik Ahmet Paşa, ve Kadı, Hamamı iki girişlidir.

•Diyarbakır Hamamları, dış cephede kubbe dışında moloz bazalt taş, kubbe kasnağında düzgün sıralı taş kullanılmıştır. Sıcaklık ve ılıkılıkta zemin döşemesinden 100-130 cm kadar düzgün taş kullanılmıştır.

•Diyarbakır hamamları, soğuklukta fener ve tepe penceresi diğer mekanlarda üst örtüde bulunan ışıklıklar ile aydınlatılmıştır. Soğukluk duvarında sadece Paşa Hamamı'nda pencere bulunmaktadır. Melik Ahmet ve Çardaklı Hamam'larında kubbeye doğru mazgal pencereleri yer alır.

Diyarbakır'da inşa edilen geleneksel hamamlar Anadolu hamam mimarisi ile şematik olarak ortaközellikler göstermekle birlikte Çardaklı ve Deva hamamlarında soğukluktan önce yapılan taşlık bölümü, Paşa ve Kadı hamamlarında yapılan avlu mekanlarının eklenmesi ile farklılık oluşturmaktadır.

Üst örtüde aydınlatma için yapılan fener Anadolu'da inşa edilen pek çok hamamla ortak özellik göstermesine rağmen, ılıklıklarda yapılan aydınlatma elemanında abartılı büyüklük ve sıcaklık ana mekanında kubbe eteklerine kadar inen ve farklı geometric düzenle sıralanan ışıklıklar ile de farklılaşmaktadır.

Konum özelliklerine göre mahale ve çarşıda yapılan Anadolu hamamlarına ek olarak surlarla çevrili kentin giriş kapılarına yakın konumlanan hamamlar da Diyarbakır'da konum özelliği oluşturmuştur.

Kaynaklar

- Anonim, (1982). Hamam Maddesi, Meydan Larouse Ansiklopedisi, Milliyet Yayınları, 5:568, İstanbul
- Anonim, (1990). Hamam Maddesi, Ana Britanica Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık, 10:330, 366, İstanbul
- Anonim, (1997). Hamam Maddesi, İslam Ansiklopedisi Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 15: 402-425, İstanbul
- Aru, K.A., (1949). Türk Hamamlar Etüdü, Doçentlik Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, sy. 12, 23, 27, 4, 30, İstanbul
- Beysanoğlu Ş., (1990). Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi I,2, sf. 186-550, Ankara.
- Beysanoğlu Ş., (1998). Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi I, sf. 575, 619-620, 642, Ankara.
- Çelebi Evliya, (1998). Seyhatname, II, Sy. 447, İstanbul
- Dağtekin, E., (1999). Diyarbakır Çardaklı Hamamı Restorasyonu, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, sy. 1-120, Ankara
- Dağtekin, E., (2007). Güneydoğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Hamam Tipolojisi Ve Buna Bağlı Koruma Ölçütlerinin Oluşturulması, Doktora

- Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara,
- Dağtekin E., Hillez S., (2011). Tarihi Yapılarda Yeniden İşlev Önerisi, Diyarbakır Vahap Ağa Hamamı Örneği, sf. 119, Diyarbakır, Mimarlık ve Kent Sempozyumu, Diyarbakır,
- Dağtekin, E., (2013). Diyarbakır Hamamları, Diyarbakır Ansiklopedisi, Elvan Yayınları, Ankara
- DKTVKK (2005). Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu Arşivi
- Glück H., (1921). Die Bader Konstantinopels, Arbeten des Kunsthistorischen Institut der Universität, Verlag von Halm und Goldmann, Wien, XII:12-15
- Kılıcı Ali, (2011). Medeniyet Mirası Diyarbakır Mimarisi, sf. 31,39,41 Diyarbakır Valiliği Yayınları,
- Klinghardt K., (1927). Türkische Baeder, Herausgegeben von not-gemeinschaft der Deutschen Wissenschaft, Julius Hoffmann, Stuttgart, sf.23.
- İşın, E., (1990). Türk Hamamları Tarihçesi, Dekorasyon Dergisi, İstanbul, 110-111
- Önge, Y., (1995). Anadolu'da XII-XIII.yüzyıl Hamamları, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 9, 24, 21, 22, 10, 11, 22-24, 53, 54, 66, 45, 77
- Sözen M., (1971). Diyarbakır'da Türk Mimarisi, s:21, İstanbul.
- Sözen, M., Tanyeli, U., (1980). Sanat ve Kavram Terimleri Sözlüğü, Remzi Yayınevi, İstanbul, 49
- Tuncer C., (1996). Diyarbakır Camileri, s:100, Diyarbakır Büyükşehir Yayınları
- Ülgen A.S., (1950). İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, İstanbul, 5:174-178
- VGM Arşivi., Diyarbakır Şerri Sicil Defteri, No:367, (1841-1842) s 6-7, Ankara
- VGMARŞİVİ. 532 nolu defter, s:60; 530 nolu defter, s: 57; 159 nolu defter, 1024-1030 sıralar
- Yılmazçelik İ., (1997). XIX.yy'ın ilk Yarısında Diyarbakır, s: 84- 86, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- İnternet Kaynağı, (2017), https://saltonline.culturalspot.org/asset-viewer/diyarbak%C4%B1r-deva-hamam%C4%B1/HQHh3_IVFx3_sg?hl=tr

Catalogue of traditional hammams (baths) in Diyarbakır

Extended abstract

In the city of Diyarbakır located in Southeastern Anatolia Region of Turkey, seven traditional hammams (baths) reached the present day either in part or as a whole. Of these, Deva, Paşa, Kadı, Çardaklı and Vahap Ağa baths are preserved with all of their sections and Ahmet Paşa and Cıncıklı Public Baths only have their undressing rooms today. Vahap Ağa bath was built in the 17th century, while the others were built in the 16th century. Çardaklı and Paşa baths are affiliated with the Ministry of Culture Museum, Kadı and Cıncıklı baths with the General Directorate of Foundations, while the others are privately owned.

Çardaklı bath maintained its original characteristics despite restorations. The hammam entrance is through a stony yard on a street in the north end. The hammam consists of a square cold room (soğukluk) with a dome diameter of 8.50 m, a rectangular warm room (ılıklik) with two sections, a toilet, a hot room (sıcaklık) covered with a star-like shaped dome of 7.40 m diameter with bathing cells in the corners (halvet) and iwans between bathing cells, a water tank and a furnace.

Deva bath is located in east-west direction as a rectangular shaped construction. The dome diameter of the cold room is 14.00 m. The warm room comprises a vault with 4.45 x 9.50 m dimensions and the hot room has a dome diameter of 11.00 m with six bathing cells and four iwans. The water tank and the furnace are in rectangular form placed in parallel to the hot room.

Paşa bath consists of a square cold room with a 12.00 m edge length, a rectangular warm room with 3.35 x 5.85 m dimensions, a cross-shaped hot room

with four iwans and four bathing cells between them, a water tank of 12.40 x 2.70 m and a furnace of 14.50 x 2.70 m dimensions placed in parallel to the northern wall of the hot room. Among the hammams in Diyarbakır, only Paşa bath has windows placed in both sides of the entrance door in the cold room.

Melik Ahmet Paşa bath is divided into two parts with the floor covering and has a square cold room of 11.55x12.00 m dimensions and concrete load-bearing columns. An octagonal lantern with semicircle windows is placed in the middle of the dome. Only the cold room is standing today.

Kadı bath, comprises a cold room with 10.86 x 10.63 m dimensions, a warm room with two parts of 3.77 x 3.14 m and 3.75x4.30 m dimensions, a hot room covered with a dome of 4.40 m diameter with four bathing cells and four iwans, a water tank and a furnace.

Vahap Ağa bath has a square cold room with 11.72x12.00 m dimensions, two warm rooms with 3.65x11.50 m and 3.97x15.20 m dimensions, a hot room with a dome diameter of 5.50 m with four iwans and bathing cells in the corners, a rectangular water tank and a furnace. Cıncıklı bath is located in Dabanoğlu District with only its cold room standing today. The dome of the cold room underwent a collapse.

Hammam culture is not well-known today in Diyarbakır as none of the traditional Diyarbakır hammams are used in their original functions. Incentives and contributions of governmental authorities are necessary to preserve and restore these constructions to their original conditions.

Keywords: Diyarbakır, Traditional Public Bath, Diyarbakır Traditional Public Bath Typology, Preservation, Restoration.